

Абрамов В.І.

СТРУКТУРА ТА ВЗАЄМОДІЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Відсутність розробки теоретико-методологічних принципів з проблем органічного взаємозв'язку процесів становлення, функціонування і розвитку системи формування духовності та механізму впровадження державно-патріотичної ідеології, на наш погляд, не дозволяє ефективно протидіяти деформаціям, які непередбачено виникають на шляху розбудови незалежної держави. Потрібні нові підходи, формули, пошуки нових ефектів, парадигм розвитку.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вирішення цієї проблеми забезпечить можливість максимізувати синергетичний ефект, тобто ефект системної інтеграції і самоорганізації елементів духовного потенціалу української армії. Застосування такої формули в практичному плані активізували б внутрішні ресурси зростання духовності переважно на основі стимулюючих ефектів спільної взаємодії елементів механізму регулювання. Керуючись тим, що сутність механізму передбачає взаємодію його системних елементів, які призводять до досягнення деякої конкретної мети, під механізмом впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту (формування патріотизму у військовій сфері) розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовуються у різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою випрацювання у військовослужбовців патріотичних якостей. Із визначення видно, що структурними компонентами впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту є: а) суб'єкти суспільства (державні і суспільні структури), які безпосередньо займаються формуванням і вихованням патріотизму; б) норми діяльності суб'єктів; в) сукупність відповідних методів і засобів впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту.

Публікації, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз сучасних публікацій з проблем виховання військовослужбовців показує, що поряд з великою кількістю праць, присвячених конкретним аспектам розвитку духовності, спрямування багатьох вчених зосереджено на дослідженні загальнотеоретичного змісту духовних перетворень у суспільстві [1; 2; 6]. Проте цілісного дослідження соціального механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України в нашій науковій літературі досі ще немає.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та постановка цілей статті. Формування патріотизму у військовому середовищі сприяє забезпеченню національної безпеки України. З цього можна зробити висновок, що українське суспільство в цілому постає основним суб'єктом механізму впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту. Саме теоретичному аналізу природи (змісту) механізму реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу Збройних Сил України та його еволюції як невід'ємного суттєвого елементу регулюючо-створювальної ролі держави за умов трансформації суспільства і є метою цієї статті.

За таких умов, безпосередніми суб'єктами є: а) держава (всі владні структури: законодавча, виконавча, судова); б) громадянське суспільство (політичні партії, суспільно-політичні і патріотичні рухи, конфесійні об'єднання, різноманітні спілки, спортивні організації, асоціації та інші недержавні інститути, які у своїй сукупності провадять роботу відповідного спрямування з окремими прошарками і категоріями людей). Кожен суб'єкт використовує свої методи і засоби впливу на духовну складову бойового потенціалу армії та флоту. Дане твердження не суперечить сутності державно-патріотичної ідеології, а також законам України. На разі, держава має у Збройних Силах виховні структури, а в умовах відсутності соціальної державної ідеології, саме на патріотизм робиться наголос у виховній роботі. Недержавні інститути не мають всередині Збройних Сил України структур, які б вели цілеспрямовану виховну роботу, а відтак – змушені застосовувати інші форми, методи і засоби впливу. Не є виключення в цьому відношенні і Православна церква, оскільки Міністерство оборони України залишається єдиною силовою структурою, яка не має домовленостей на цей рахунок.

Зазначені дві великі групи суб'єктів впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту утворюють, не дивлячись на свою зовнішню незбалансованість, певну систему, яка у функціональному відношенні на сьогодні оцінюється як мало ефективна. Відсутні необхідні тісні зв'язки і відносини між усіма суб'єктами обох груп у цілому та окремих груп безпосередньо. Крім того, науково не обгрунтовані і офіційно не оформлені мета і завдання цієї діяльності. Ми маємо низький престиж патріотичної діяльності в очах суспільної думки, засобів масової інформації. Організаційна підтримка роботи з формування патріотизму також є недостатньою.

Особливу роль у функціонуванні механізму, що розглядається, відіграють норми діяльності суб'єкту. В першу чергу до них відносяться панівна у країні ідеологія, традиції, які переходять від покоління до покоління, культурна спадщина, а також безпосередньо нормативно-правова база. Безумовно, успіх у досягненні мети унеможливується без налагодженої взаємодії всіх елементів системи. Саме норми в кінцевому рахунку визначають засоби, методи і різноманітні форми їх прояву в діяльності суб'єкта. Зараз, знаходячись в умовах "ідеологічного вакууму", українське суспільство тільки веде пошук нової ідеології, під якою при першому наближенні слід розуміти систему ідей, які здатні згуртувати українську націю, активізувати інтелект, волю, сили для виходу України із затяжної кризи, тобто не тільки стимулювати патріоти-

чні почуття, але й оптимізувати саму діяльність. Зараз ведуться інтенсивні пошуки серед різних ідеологій – соціал-реформістської, ліберальної, консервативної, націоналістичної та інших. Отже, переважає плюралістичний підхід до ідеологій. Але “в чистому вигляді” не була прийнята жодна із західних ідеологій. Звичайно, плюралістичний ідеологічний підхід прогресивніший, ніж моноідеологічний. Але постає питання про певну домінанту в цьому ідеологічному конгломераті. Реформатори найчастіше говорять про входження в цивілізацію, де панують пріоритет загальнолюдських цінностей і західний спосіб життя. Але і західний спосіб життя (західна цивілізація) за своєю структурою неоднорідний і має яскраво окреслений національний характер. Гостру теоретичну і практичну проблему пошуку відповіді на ідеологічний “виклик часу” – виробленню перспективного й плідного підходу до оцінки української історії й незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції в питанні оцінки шляхів і засобів розвитку України якоюсь мірою вирішують М. Михальченко і З. Самчук у книзі “Україна доби межичасся”. Автори цього наукового видання підкреслюють: “Ми не заперечуємо значення нових ідеологічних підходів до реформ. Важливо інше: щоб новий, реформістський підхід не виявився споглядальним і одностороннім. ореол святості над західними цінностями не повинен затіняти споконвічні обереги українського способу життя, якщо ці цінності сприяють утвердженню державності України, розвитку системи розумних потреб особи і суспільства, формуванню освіченої й моральної особистості. Таким чином, мова йде не стільки про ділему вибору “Захід чи Схід”, скільки про доконану необхідність запозичити раціональне й життєздатне звідусюди” [3, 76-77]. Значна частина народу розуміє, що майбутнє за “великою ідеєю” масового споживання та індивідуальної свободи. “Гасло “особиста свобода – в рамках гуманного закону, особистий добробут – в благополучній країні” має бути переведене зі сфери ідеології в сферу політичної та економічної практики”, – наголошують автори названої книги [3, 90]. Не менш гостро постає і проблема геополітичної самоідентифікації України. Бажання політичного керівництва України перших років незалежності мати справу з монолітним суспільством, яке не роздирають протиріччя стратегічного вибору в питанні орієнтації забезпечення власної безпеки, зробило вибір на користь нейтральності й позаблоковості. Ця орієнтація перших років суверенності та нейтралітет і позаблоковість є історично виправданою. Інша справа, ця орієнтація не могла не бути перехідною, тимчасовою. Ці процеси глибоко проаналізовані в працях М.І. Михальченка. “Подолання лімітності України, - пише ведучий український теоретик в галузі соціальної філософії і політології, - це не стільки суб’єктивний вибір влади між Європою і Євразією, між тоталітарним минулим і демократичним майбутнім, між (можливо неімперської) Росією та Європейською Спільнотою, скільки об’єктивний внутрішній вибір народом України способу життя, системи влади, партнерів та “вихід” від супротивників незалежності країни” [4, 380]. Сьогодні українською політичною елітою зроблен вибір на користь євроатлантичної інтеграції. Важливо пам’ятати, що як тільки держава сформується, вона відразу набуває власних державних інтересів і мусить їх відстоювати. Найбільш складним моментом пошуків у сфері української національної, державної, виховної ідеї буде не стільки вибір на користь свободи й пріоритетності інтересів особистості, скільки потреба в поєднанні “східного” державницького підходу до суспільства та людини із “західним” акцентовано особистісним. Для цього потрібні час і успішні реформи. Тому, зараз особливого значення набуває зв’язання до традицій українського суспільства. Любов до Батьківщини, патріотизм – мають важливе значення і повинні бути обов’язковою складовою ідеології во ім’я майбутнього України. Слідування об’єктивним законам – тенденція природна і перспективна. Специфікою механізму, який розглядається є те, що сама по собі державно-патріотична ідеологія виступає основною нормою її впливу на формування духовного потенціалу армії та флоту. У попередніх главах досить детально викладено бачення нами сутності цієї ідеології, умови і фактори, що визначають труднощі у її становленні, функціонуванні традиції, погляди, концепції, які показують значення патріотизму в діяльності військовослужбовців. У відповідності до цього, засередимо основну увагу на аналізі безпосередньо нормативної (нормативно-правової) бази формування патріотизму. Відразу ж слід відмітити, що навіть сьогошній день як така (база) фактично відсутня. Лише деякі документи, а саме – укази Президента України, накази Міністра оборони – присвячені важливому напрямкові укріплення обороноздатності країни – вихованню патріотичних якостей військовослужбовців. У Збройних Силах робота по формуванню духовного потенціалу і його найважливішої складової патріотизму проводиться на основі Закону “Про Збройні Сили України”. Згідно статті 11 цього Закону визначається зміст патріотичного виховання, де сказано, що військово-патріотичне виховання здійснюється на національно-історичних традиціях народу України. Разом з тим до цього часу не прийнята Державна програма патріотичного виховання.

Здійснений аналіз структурних компонентів впливу державно-патріотичної ідеології на духовність, а саме – суб’єктів суспільства (державні та суспільні структури) і норм діяльності суспільства буде виглядати не повним якщо не розглянути їх з точки зору взаємопроникнення і взаємодоповнення. Дію цієї тенденції важко оцінити однозначно. Поряд з цементуванням структури суспільства, це також веде до дублювання та перебільшення конкретних завдань і, що найнебезпечніше – до бюрократизації та звільнення від відповідальності тих чи інших інститутів за стан справ. Тому виникає потреба звернути увагу на поняття “суспільна організація”. Суспільна організація – більш широке поняття і явище, ніж об’єкт суспільства або суспільний інститут. Цей феномен уособлює центрострімку тенденції суспільної структури і суспільного життя загалом, збирає відносно автономні – фіксуючи, процесуальні, ф’ючерні структурні одиниці суспільства у цілісність. Інакше кажучи, виконує найголовнішу формокреативну роль, яка значно перевищує змістовну. Дане положення ні в якому разі не означає усунення від розгляду державно-патріотичної ідеології в якості фундаменту логіко-змістовної інтеграції духовного потенціалу армії та флоту. У ролі суспільної

організації можуть перебувати як суб'єкти публічного управління суспільством, армією, так й інституційовані норми. Ці норми, цінності, традиції з допомоги суспільних інститутів ретранслюються індивідам, спільнотам, суспільній свідомості як загальнозживані та загальнозначущі, з метою регламентації способу діяльності і поведінки людей. Діяльність такого суспільного інституту як армія унеможливується без патріотизму. Таким чином, суспільна організація фіксує динаміку більшості компонентів структури суспільства, армії та її антиентропійну спрямованість, що, власне, відбувається за рахунок стійкості, стабільності, відносної статичності суспільної організації (у нашому випадку – духовного потенціалу армії та флоту). Це поперше. І по-друге: суспільна організація, будучи структурнофіксуєчим компонентом, найповніше розкриває свій зміст у забезпеченні відповідності таких структурнофіксерних компонентів як суспільна система і середовище діяльності. Саме завдяки суспільній організації підтримується нормальне функціонування такої суспільної організації як армія в умовах узгодженості з оточенням, враховуючи і таку тонку матерію як духовність або ж суспільну думку. Навіть якісно неоднорідні і різновекторні напрямки стану духовності військовослужбовців здатні створити продуктивну єдність як запоруку цілісності суспільства та армії. Ця проблема є актуальною і має широке відображення у сучасній соціально-філософській літературі військової спрямованості [7; 10]. Однак, найголовнішим з точки зору визначення суспільної організації як компонента структури суспільства полягає не у вузькому або широкому розумінні. І навіть, як це не парадоксально, не у суспільному значенні, а саме у дії механізму впливу на усі суспільні процеси, утому числі на духовність суспільства і духовний потенціал армії та флоту. Цей механізм є водночас складним і простим. Він залучає до сфери своєї роботи взаємодію індивідуальної духовності, духовності спільностей і разом створені ними і координуючи їх особисті, особливі і спільні інтереси, дії та навіть напівсвідомі наміри. У його роботі можна виокремити наступні складові: а) соціалізація індивідумів на рівні найбільш повного засвоєння суспільно значущих цінностей, норм, традицій, ідеологій; б) перетворення індивідуума у особистість, яка здатна повноцінно брати участь у роботі конкретної суспільної організації і виконанні військових обов'язків; в) бути організатором серед тих, кого організують. Остання складова виступає засобом створення строго означених спільностей. Для функціонування армії важливо, щоб військовослужбовці сприймали корпоративну мету життєдіяльності та етику поведінки як особисті, внутрішньо випрацьовані, пишалися військовою службою в ім'я закріплення державності, були патріотами своєї Батьківщини. Поряд із визначенням мети, суб'єктів і нормативної бази реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу армії та флоту, одним з найважливіших аспектів з'ясування є виокремлення засобів і методів, за допомогою яких цей механізм вводиться в дію. “Механізм як би безперервного зняття процесів, які вже є реалізованими, переведення реалізованих процедур в набір засобів і методів, – писав Г.П. Щедровицький, – є фактично одним із основних і найважливіших механізмів у розвитку нашої мислительної діяльності та діяльності взагалі”[9, 261]. Саме засоби і методи є матеріалізованим інструментарем безпосереднього втілення в життя цілей суспільних суб'єктів зумовлених нормативним “полем”. Поряд з цим, методи і засоби у своєму функціональному втіленні утворюють системну єдність. У зв'язку з чим, їх розгляд має бути одночасним. Керуючись тим, що формування патріотичних якостей військовослужбовців розпочинається ще задовго до їх перебування в армейському середовищі, до цієї системи можна віднести: організацію первинного патріотичного виховання на різних рівнях у системі здобуття освіти; державно-організаційну роботу, яка здійснюється спеціальними виховними структурами у Збройних Силах України у ході проходження служби особовим складом; масову патріотичну роботу, що проводиться на різних рівнях основними суб'єктами механізму патріотичного формування; діяльність засобів масової інформації. Методи реалізації державно-патріотичної ідеології, багатоманітність та багатофункціональність яких диференціюється у залежності від безпосередніх завдань, реалізується у відповідних формах. В процесі практики формування патріотизму склалася певна система форм цієї діяльності, що вміщує такі основні групи. Перша група зумовлена загальнорозвиваючим компонентом змісту державно-патріотичної ідеології і включає багатоманітні форми спільного загальнопатріотичного характеру. Вони використовуються головним чином в умовах системи навчально-виховних закладів ісіх основних рівнів або у вигляді доповнюючих її елементів (учбові заняття) із різних дисциплін, особливо гуманітарних (беседи, тематичні засідання, зустрічі із ветеранами бойових дій і т. і.) ціж форми використовуються і під час проходження служби. Друга група зумовлена системою патріотичного виховання на засадах української етнопедагогіки, яка визначається як сукупність закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів: мети, завдань, змісту, засобів та методів української етнопедагогіки, умов їх реалізації та взаємодії інтегрованих суб'єктів, які формують патріотизм воїна у дусі природно-історичного розвитку української нації. Для підвищення ефективності формування патріотичних якостей у воїнів необхідними умовами визначено: збагачення раціональної, мотиваційної, емоційно-вольової, діяльнісної сфери особистості воїна патріотичними, етнопедагогічними знаннями, врахування особистого життєвого досвіду вихованців, усвідомлення кожним національної історії, культури, традицій, звичаїв, обрядів. Третя група зумовлюється специфікою змісту і завдань з реалізації державно-патріотичної ідеології. Вона менш різноманітна і характеризується військово-прикладною спрямованістю. Ці форми, подані переважно у вигляді практичної діяльності, занять, робіт (військово-технічні гуртки, тактичні навчання, тактико-стройові заняття, військово-спортивні ігри і т. і.), фактична участь військовослужбовців у бойовому навчанні, реальних бойових діях. Четверта група містить аспекти патріотичного самовиховання. Дія механізму формування патріотизму передбачає використання відповідних засобів, що сприяють досягненню його цілей. Система засобів формування духовного потенціалу, в залежності від застосованих методів, вміщує три основних компоненти: матеріа-

льно-технічний, духовний та організаційний. До матеріально-технічних засобів відносяться учбові аудиторії, класи і кабінети для занять, музеї, місця бітв і масових поховань загиблих вояків, пам'ятники, патріотичні клуби, техніка, спеціальне обладнання, зброя, спортивні містечка, тренажери, а також засоби масової інформації, літературні твори, мистецтво, кінематограф. Засоби із розряду духовних вміщують основні теоретичні і духовно-практичні рекомендації щодо: проведення патріотичного виховання; виховання любові до Батьківщини; готовності до боротьби за свободу і незалежність; формування суспільної думки з проблем забезпечення національної безпеки і суспільного образу Збройних Сил. Організаційні засоби реалізації державно-патріотичної ідеології – це весь комплекс здійснюваних міроприємств із залученням матеріально-технічних і духовних засобів та здійснених у відповідних формах, задля максимальної реалізації загальних і специфічних завдань з формування і розвитку громадянина-патріота, особистості військовослужбовця. Усі три групи засобів механізму впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії і флоту тісно взаємопов'язані, доповнюють одна одну та тільки комплексне їх використання у процесі взаємодії суб'єкта і об'єкта цієї діяльності – сприяє досягненню головної мети.

Проведений аналіз механізму впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал армії та флоту і головних умов його сучасного функціонування – дозволяє виокремити низку протилежностей, що так чи інакше стосуються цього процесу і виявляють себе на рівні “суспільство – армія – особистість”. Означемо головні з них. 1. Це протиріччя між: конституційним обов'язком громадянина України захисту держави і антиармійськими настроями у суспільній свідомості, як результат діяльності деяких державних і суспільно-політичних організацій, окремих офіційних осіб, засобів масової інформації. “Строго дотримуючись принципу невтручання у внутрішні різні недержавних інституцій (від політичних партій до церкви і сім'ї), – зауважує П.К. Ситник, – держава не лише має право, а й зобов'язана пильно слідкувати за перебігом і наслідками публічної діяльності всіх без винятку суб'єктів суспільного життя. Якщо якась політична партія, громадська організація, релігійна конфесія тощо своїми діями деформує національну самосвідомість громадян, принижує їхню національну гідність, пропагує антипатріотичні настрої, зневажає святині українського народу (що частотпомітно у повсякденному житті) – держава повинна рішуче класти край таким діям і запобігати можливості їхнього повтору” [5, 99]. 2. Проголошення керівництвом країни єдиної загальнодержавної та загальнонародної мети – утворення квітучої незалежної України – та відсутність офіційної державно-патріотичної ідеології, яка б об'єднувала зусилля суспільства та його армії. Слід звернути увагу на той незаперечний факт історичного буття, що внутрішня руйнація держав завжди починалась з деформації національної свідомості їх громадян, поширення національної індиферентності, байдужості як антипода патріотизму. Ю Хабермас з цього приводу зазначає, що усвідомлення національної належності виникає з визначення динаміки, яка тільки тоді здатна охопити населення, коли останнє вже відірване від своїх прошарково-суспільних зв'язків процесами економічної та суспільної модернізації, коли воно як наслідок модернізоване [8, 212]. 3. Складністю та відповідальністю завдань формування патріотизму у суспільстві, армії та відсутністю нормативної бази цієї діяльності, яка б визначала її основні напрямки, методи, засоби. Як стверджують автори наукового видання “Стратегії розвитку України: теорія і практика”: “Ця система має поєднати зусилля: а) державних інституцій (НАН України, Міністерства освіти й науки з усіма його закладами, Міністерства культури, Міністерства оборони, Державних комітетів, відповідальних за роботу ЗМІ, спортивну підготовку населення, молодіжну політику тощо, Академії педагогічних наук, державних засобів масової інформації, книжкових видавництв та ін.); б) громадських організацій та об'єднань (творчих спілок, товариств “Просвіта”, “Знання”, “Охорона пам'яток архітектури та культури”, “Меморіал” та ін.; українського казачства, спілок ветеранів тощо); в) соціальних інститутів недержавного характеру (передусім церкви та сім'ї) [5, 98-99].

У якості загальних висновків з цієї статті можна виокремити наступні. Формування патріотизму в українському суспільстві і Збройних Силах на сучасному етапі розвитку визначається об'єктивними і суб'єктивними факторами, що викликані економічними, соціальними, політичними, духовними та іншими змінами. Ці фактори зазвичай зумовлені діями політичних сил, спрямованих на реалізацію їх інтересів, що не виключає багатоваріантність розвитку політичних обставин, а, відповідно, умов і форм становлення українського патріотизму. У зв'язку з цим, основні напрямки формування патріотизму у громадян України і військовослужбовців визначаються виходячи із сучасних особливостей українського суспільства і Збройних Сил, характеру змін, що відбуваються, динаміки політичних подій на шляху утвердження державності.

Ефективність дій механізму формування патріотизму у громадян і військових України залежить від узгодженої взаємодії його суб'єктів, від впливу об'єктивних факторів на макрорівні – успішного і стрімкого реформування суспільства і Збройних Сил. Життя демонструє, що саме світоглядні і моральні соціальні цінності покликані наповнити утворений духовний вакуум: спрямованість до незалежної української держави – сильної, демократичної, європейської, процвітаючої, могутньої.

Література

1. Виховна робота в Збройних Силах України: навчально-методичний посібник. – Львів: ЛВІ, 1999. – 246 с
2. Красильник Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців як соціально-педагогічна проблема // Зб. наук. пр. Випуск 6. – К.: ВП НАОУ, 1999. – С. 32-38.

3. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1998. – 288 с.
4. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
5. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – 864 с.
6. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утворення державності. – К.: Варта, 1997. – 288 с.
7. Тищук Е.М. Шляхи вдосконалення соціального механізму впливу вівійськового середовища на духовність військовослужбовців // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – Вип. 18. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – С. 226- 230.
8. Хабермас Ю. Гражданство и национальная идентичность // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. – М.: Ками, 1995. – 245 с.
9. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. – М.: Шк. Культ. Политики, 1997. – 656с.
10. Яременко Ю.Ф. Соціально-відповідальна поведінка військовослужбовця в процесі військової діяльності: структура, показники, соціально-психологічний механізм: Автореф. дис...канд. соціолог. наук. – К., 1996. – 22 с.